

Мая Иванова (София, България)

ПЕТА МЕЖДУНАРОДНА ХИЛЕНДАРСКА КОНФЕРЕНЦИЯ

(8–14 септември 2002 година, Рашка, Сърбия)

През месец септември 2002 г. в рамките на една седмица се проведе Петата международна Хилендарска конференция¹, тематично насочена към духовния живот в православните манастири „Любовта към учението и предаността към Бога в православните манастири“ (Love of Learning and Devotion to God in Orthodox Monasteries), организирана от Научния център за средновековни проучвания към Университета в Охайо (Калъмбъс, САЩ) и Центъра за култура, образование и информация „Градац“ на Рашка (Сърбия).

¹ I международна Хилендарска конференция е проведена в Университета в Охайо, Калъмбъс, САЩ (11–13. IV. 1981 г.). Тогава се взема решението тя да се превърне в традиция и да се провежда приблизително в петгодишен интервал на различни места – в Европа или в Северна Америка; II международна Хилендарска конференция е проведена в Рилския манастир в България (18–22. IX. 1984 г.), организирана от Кирило-Методиевския научен център на БАН; III международна конференция е проведена в Белград в Югославия (28–30. III. 1989 г.), организирана от Сръбската академия за наука и изкуства; IV международна Хилендарска конференция е проведена в Университетския град на Университета в Охайо, Калъмбъс, САЩ (14–15. VIII. 1998 г.). Тематично тя е обвързана с честването на 800 години от основаването на манастира Хилендар в Атон, а също така отбелязва и двадесетгодишнината от официалното откриване на Научноизследователската Хилендарска библиотека в Охайо.

За нейното осъществяване спомогнаха също и няколко министерства на Република Сърбия, Скупщината на Община Рашка, Община Смедерево, Фондация „Миливое Мича Мандич“ и др. Мястото на форума, който събра учени-медиевисти, представлящи България, Великобритания, Германия, Естония, Испания, Канада, Русия, САЩ, Унгария, Сърбия, не бе избрано случайно – Рашка е не само географска и административна област в рамките на съвременна Сърбия, но тя е и вековно културно средище, свързано с православния духовен живот на страната.

Програмата включваше 58 доклада, които бяха групирани в общи (а не секционни) заседания по тематичен принцип, съчетан и с тясно професионалната ориентация на участниците. Първото работно заседание бе формулирано като „Изследване на ръкописите“ (Manuscript Studies); второто включваше два кръга: „Обучението в манастирите“ (Learning in Monasteries) и „Епиграфика“ (Epigraphy); третото бе онасловено „Манастирски центрове и култура“ (Monastic centers and culture); четвъртото обхващаше два раздела: „Светците като национални символи“ (Saints as national symbols) и „Жанрове“ (Genres); петото заседание протече също в два раздела – „Агиография“ (Hagiography) и „Музика и химнография“ (Music and Hymnography); шестото заседание изцяло бе посветено на изобразителните средновековни практики – „Иконография“

(Iconography); седмото бе отново разделено в две направления: „Философия и мистицизъм“ (Philosophy and Mysticism) и „Календари“ (Calendars), а последното заседание бе наречено „Филологически подходи“ (Philological Approaches).

Въпреки опита за диференциране на сферите и темите, заседанията бяха „разнолики“ в добрия смисъл на думата, поточно би било да се каже, че те бяха образец за интердисциплинарност, която е органически присъща на медиевистичните проучвания. За този дух допринасяха много и дискусиите в края на всяко заседание, в които взимаха участие колеги от различни области.

Пленарното заседание беше открито с доклада на Артемие Радославлевич, епископ Рашко-Призренски и Косовско-Метохийски, на тема „Любовта към образованието и Божието просветление в православните манастири“.

Докладът на Роланд Мартин (Германия) „Филологията в Slavia Orthodoxa: от Константин Философ до Константин Философ“ постави за обсъждане проблема за заниманието с лингвистика в ранния книжовен славянски период като естествено следствие от любовта към ученето, т. е. от филологията. Изяснявайки лингвистичната теория на св. Константин-Кирил Философ, представена и чрез произведенията на други автори, работили след него, Р. Марти стигна до анализ на една късна средновековна творба: „Сказание за буквите“ от другия автор, назоваван „философ“ – Константин Костенечки.

Слободан Милеуснич (Сърбия) разработи темата за сръбските манастири като културни и духовни средища („Манастирите в Сърбия като културни и духовни средища“) и за пряката връзка между тях и сръбските владетели от Неманичите нататък. С примери той илюстрира факта, че политическата мощ и християнското благочестие са представени чрез градежите и ктиторството на духовните обители, резултат на което е зрялото национално изкуство от времето на св. Сава до XIX в.

Климентина Иванова (България) представи доклада си на тема „Староизводните чети-минеи и сръбските манастири“. Авторката тръгна от становището, че в Хилендар чети-минеите са били в употреба още в началото на XIV в. А наличните сега сръбски преписи от староизводни чети-минеи, с които тя е работила, показват пряка връзка с манастирите и епископските средища, исторически близки до Охридската архиепископия (региона между Скопие, Липляни и Дечанския манастир), като най-ранните от тях датират около средата на XIV в., а най-късните – около неговия край. Съставът на един от ръкописите (Деч. 95) показва, че наред с чети-минеите в Сърбия е имало и някои комбинирани сборници с жития, възхождащи към друга традиция. След представения конкретен анализ Кл. Иванова стига до извода, че чети-минеите са индикатори на паметници, възникнали в епоха на държавна и църковна стабилност. А фактът, че в Сърбия дълго са били предпочитани староизводните пред новоизводните чети-минеи, се дължи на авторитета на наличния книжовен фонд, запазен чрез Охридската архиепископия.

Шейла Кемпбъл (Канада) представи своите наблюдения върху „Православните религиозни гравюри“. Тя се спира върху проблема около възникването на т. нар. хартиени икони в православния свят и тяхната тематична диференциация: 1. Възпроизвеждане на някоя от известните икони; 2. Представяне на чудесата, свързани с иконата или манастира; 3. Изобразяване на преобразуванията в манастира. Авторката подробно описа процеса на създаване на гравюрите: първоначално те са били изработвани посредством дървен отпечатък, и тъй като манастирите не са разполагали с печатарски механизми, подготвените метални листове или дори само начални чертежи, посредством гръцката диаспора са достигали до местата с развита печатарска промишленост, каквито са били Виена, Варшава, Москва и Венеция, и след това по обратен път са се връщали в манастирите.

Докладът на О л г а Н е д е л к о в и ч (САЩ) „Св. Сава: основателят на сръбското монашество и неговата култура“ фокусира вниманието върху културната дейност на св. Сава – първия архиепископ на Сръбската църква и духовен водач на Сърбия, основател на манастира Хилендар, а в по-късния период – и на няколко манастира в Сърбия (Студеница, Жича и др.); учредител на църковния живот (създал е Устав за обновения Хилендарски манастир, известен като Устава на св. Сава Сръбски) и писател, популяризирайки агиографския жанр в Сърбия (Житието на св. Стефан, неговия баща).

В първото работно заседание „Изследвания на ръкописите“ два доклада бяха посветени на книжовното наследство на Соловецкия манастир – едно своеобразно руско културно явление, привличало вниманието на изследователи от различни сфери. Е к а т е р и н а К р у ш е л н и ц к а (Русия) очерта историята на манастирската библиотека – от една страна, нейното възникване и сформирание, а от друга – тематичния избор на книжовниците и възможността за систематизация на библиотечното наследство („Историята на Соловецката манастирска библиотека: развитието на ръкописните книги и включването им в системи“). М а я И в а н о в а (България) се спря върху един частен проблем. Тя представи резултатите от текстологическо проучване на пет преписа на Пространното житие на св. Константин-Кирил Философ, като обвърза преписваческата традиция на четиминейните преписи с традицията, засвидетелствана в до-Макариевите чети-миней („Пространното житие на св. Константин-Кирил Философ в библиотеката на Соловецкия манастир“).

Представеният доклад на И с к р а Х р и с т о в а (България) „Сръбската редакция на Апостола от Матица сръбска: текстологични особености и съпоставка с другите стари славянски апостоли“ също беше текстологически – този ръкопис от XIII в. беше съпоставен с още 23 сръбски, български и руски преписи на Апостола. Въз основа на сравнението авторката посочи, че Апостолът от Матица сръбска в

редица случаи следва преславската редакция, а на много места има и индивидуални особености, незасвидетелствани в нито един от останалите ръкописи.

Е л и с а в е т а М у с а к о в а (България) спря вниманието си върху „Рилското четириевангелие от 1361 г.“, писано от монах Симеон, и по-специално върху кодикологичните особености на ръкописа – фронтисписът с изображение на триумфалния кръст и криптограми около него дават основание да се смята, че в ръкописа са отразени особености на съвременната му сръбска култура, дължащи се на връзките между Рилския и Хилендарския манастир. Авторката обаче направи уговорката, че остават отворени въпросите за характера на връзките на манастира с другите важни религиозни средища от тази епоха, включително с Охридската архиепископия, голямата част от чиито диоцези са в сръбски земи.

В доклада си „Хилендарската служба на св. Йоаким Осоговски от 1789 г. (проблеми на съставянето на текста)“ Е л е н а У з у н о в а (България) представи предварителните резултати от текстологическото проучване на най-късната служба на св. Йоаким Осоговски-Сарандапорски по препис от 1789 г., направен от книжовника Теодосий Леков в лаврата на Хилендарския манастир. За съпоставки в това изследване са използвани запазените поранни ръкописни текстове на химнографската творба, както и включените в старопечатната кирилска книжнина химнографски текстове за светеца.

Общият доклад на Б о р я н к а Т р а й к о в и ч и С в е т л а н а М и р ч о в (Сърбия) бе свързан с данни за съдбата на ръкописната сбирка от Белградската библиотека („Съдбата на незапазените сръбски средновековни ръкописи от Народната библиотека в Белград“). Авторките дадоха отчет за състоянието на изгубените и върнати ръкописи – някои от тях са намерени и откупени чрез оказионни разпродажби, други са попаднали в европейските антиквариати и също откупени (такъв е случаят с Призренския препис на Душановия законник); за трети се появяват данни в публикувани научни трудове. Има

и такива ръкописи, приети по първоначални данни за изгубени, но по-късно описани от други автори с други сигнатури (например Босненското евангелие с бивш № 11, представено в Описа на Стоянович с друг номер), които се нуждаят от идентификация.

Диана Атанасова-Пенчева, представител на най-младото поколение от българската медиевистична школа, прочете доклад на тема „Чети-минейте и практиката на четенето в средновековното православдо славянство“. Тя се спря главно върху състава на чети-минейте, като отбеляза, че в староизводните чети-миней от XIV–XV в. нататък е запазен доста устойчиво старият репертоар от жития на светци и посредством този компендиум е оформена една митология, на основата на която християнът през Средновековието се самоидентифицира.

Второто заседание на тема „Обучението в манастирите“ включваше 3 доклада. Драгиша Бойович (Сърбия) предложи на аудиторията своята логическа визия за „Образованието и Христовата наука в произведенията на хилендарските йеромонаси Дометиан и Теодосие“. Авторът си бе поставил за цел да формулира светогорската духовност като явление и като фактор за изграждането на литературната дейност на сръбските средновековни писатели, от една страна, а от друга страна – хилендарската духовност, основана на библейските и светоотческите текстове, като извор на знание, което формира християнските качества на сръбския народ. Въвеждайки понятието „сръбска школа“, авторът отбеляза нейната тъждественост в сръбската наука с понятието „светогорска школа“ и подчерта значението на Теодосие и Дометиан за осъществяването на духовните процеси.

Вера Милосавлйевич (Сърбия) проследи „Пътя на сръбския език от манастира към света“. В тази връзка тя представи и анализира старата теологическа монашеска лексика и предаването ѝ (пряко и чрез трансформиране) в последващите и по-близки до нас културно-езикови периоди. Проблемът за преноса бе разгледан по линията: етимология–

смислова употреба–философско значение–терминологичен пренос или превод.

Вася Велнова (България) запозна участниците с един неизвестен сборник („За един неизвестен сборник със смесено съдържание“) от първата третина на XIX в. По съдържание той представлява компендиум на дамаскинарски съчинения (предимно жития), апокрифи и молитви от требника. Особен интерес представлява в случая подходът на съставителя – почти всички творби са подложени на „редакторска“ намеса, съкращения или пояснения. В сборника е идентифициран и късен препис на тълкованието на св. Григорий и св. Василий за литургията – неканонично съчинение, обясняващо символичното съдържание на евхаристията. Сборникът е писан на сливенско наречие и това позволява той да бъде отнесен към възрожденския фонд на недостигналите до нас ръкописи и старопечатни книги от Сливенското читалище.

В тематичния раздел „Епиграфика“ на същото заседание бяха включени също 3 доклада. Общият доклад на Казимир Попконстантинов и Росина Костова (България), озаглавен „Грамотност, литература и литургия в българските манастири от IX–X в.“, анализира оцелелите сведения за манастирския живот през посочения период, които разкриват важни културни аспекти. Отбелязано беше, че археологическите открития от последните две десетилетия дават възможност за реконструкция на същинската среда на Златния век. В тази посока обект на изследването бяха манастирът „Св. Богородица“ край Равна (Провадийско, България) и скалният манастир в с. Басараб (до Констанца, Румъния). Авторите смятат, че има основание да се приеме, че именно в Равна са били превеждани и копирани литургически ръкописи, т. е., че централната сграда е била не само училище, но и скрипторий; че голяма част от графитите са реплики на ръкописното писмо и украса и че между тях и самите ръкописи съществува пряка връзка; че има надписи, които съвсем категорично говорят за участие в литургични практики, в които словото е играло съществена роля.

Надежда Драгова (България) представи доклад на тема „Плачът на кесарица Хрельова: епиграф от Рилския манастир, датиран от 1343 г.“ Авторката отбелязва, че критичният прочит на надписа отграничава сливането на два отделни текста, от които само финалният, съставен от монашеското братство, е епиграф. Както сочи самото заглавие обаче, работата изследва началния текст: „Гробът те има сега умъртвен, кесарю...“, съчинен от неговата съпруга и изпълнен по нейна повеля. „Плачът“ е литературна творба, определена жанрово като „женска поезия“. В този специфичен аспект беше представена и неговата лексика, която изразява новата предренесансова чувствителност на балканския интелектуалец, обвързана също с изобразителните концепции на епохата, а и с образния свят на фолклорния епос за Хрельо Крилатица.

Татяна Рождественска (Русия) представи „Средновековните стени надписи в църквите на Древна Русия“. Тя изгради изложението си за „официалните“ и „неофициалните“ църковни надписи, като първоначално изясни, че през средните векове слово и образ са тясно свързани с литургическото време и литургическото пространство. От друга страна, според нея старите руски надписи трябва да бъдат обсъждани в контекста на южнославянските (български и сръбски) литературни и епиграфски традиции. Настоящото съобщение разкри лингвистичните и културологичните аспекти в изследването на надписите в църквите от XII–XIII в. в Новгород и новгородските земи – катедралата „Св. Георги“ в Юриевския манастир, катедралата „Рождение Богородично“ в Антониевия манастир, църквата „Преображение Господне“ в Новгород и църквата „Св. Георги“ в Старая Лагода, и в същото време предложи типология на материала.

В третото заседание „Манастирски центрове и култура“ бяха обединени автори с различни професионални търсения. Аксиния Джурова (България) представи доклада „Традиция и иновации в късната книжовна продукция на православните славяни“, съсредоточен върху

късната ръкописна традиция с нейните особености, проявени в ръкописите, откупени напоследък за библиотеката на Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Ив. Дуйчев“. Основно внимание авторката отдели на промените в палеографските и кодикологическите характеристики на ръкописите, както и влиянието на старопечатните книги. Също така на базата на непубликувания материал бяха изведени паралели между късната славянска и късната гръцка традиции.

Кирил Максимович (Русия) представи „Руско-сръбските културни контакти на Атон (XII–XVI в.)“. Авторът изнесе конкретни данни за славянското присъствие на Атон още от ранния XII в. нататък. Той коментира връзката между руския манастир Пантелеймон и сръбския Хилендар не само в аспекта на практическа взаимопомощ, но и по отношение на книжовния обмен. Като пример бяха посочени Пандектите на монах Никон Черногорец, които са се разпространявали единствено в източнославянски и сръбски ръкописи. Бяха изнесени и редица доказателства, че руските преводачи (в голямата си част атонски монаси) са участвали в подготовката на най-ранните юридически книги на сърбите, а също и в разпространяването на оригинални произведения от Киев, а и ранни български текстове, сред източните славяни. К. Максимович изнесе данни за руско-сръбските културни връзки и в следващите столетия.

В доклада си „Към портрета на атонския прот Гавриил от първата половина на XVI в. Руската връзка“ Диляна Радославова (България) постави на обсъждане въпросите, свързани с личността и дейността на Гавриил, атонски прот, заемал този пост няколко пъти в периода 1515–1539 г. Авторката разгледа и ролята на Гавриил за руско-атонските отношения, като подчерта необходимостта за по-детайлно изследване на текстовете, свързани с неговото име в Русия.

Докладът на Елизабет Зеленски (САЩ) с интригуващото заглавие „Новодевичият манастир: матрица на империята“ представи в систематичен вид изводите от едно по-обширно изследване

върху „православната империя“, което обхваща и изучаването на московския Новодевичи манастир. Тръгвайки от историята на манастира и разшифровайки мястото, което той заема в културната топография на Москва, Е. Зеленски успореди съдбата на манастира с политическия имперски живот. Тя коментира манастира като особен феномен – център на „западняването“ (авторският термин е *Westernization*).

И в а н Б и л я р с к и (България) отново постави въпроса за връзката между византийските императори и атонските манастири, въпрос, третиран обикновено в политически аспект. Авторът обаче изтъкна богословския аспект на проблема. Той посочи, че идеята за Цариград като богоизбран център, от който християнството трябва да се разпространи, се свързва с култа към св. Богородица. По същия начин и Атон се възприема като център и същевременно умален модел на вселената, и както е известно, също е покровителстван от Божията майка. Изводът беше, че през Средновековието са съществували два центъра – светски, свързан с владетелската власт, и религиозен, които до голяма степен дублират функциите си, но и същевременно се допълват.

Д е й в и д Г о л д ф р а н к (САЩ) предложи наблюденията си върху „Хилендарския типик, византийската монашеска реформа и средновековна Русия“. Основната теза на автора беше, че от IX в. нататък най-влиятелният типик е Евергетидският. Д. Голдфранк изложи основните реформаторски пунктове в него, като установи, че в по-голямата си част Типикът на св. Сава Сръбски, предназначен за манастира Хилендар, възпроизвежда тези правила дословно. Интересно е и наблюдението, че по-късно Евергетидските правила стават част от руската монашеска реформа през XV–XIV в.

И р и н а П о з д е е в а (Русия) представи доклада „История на руската монашеска книжовна култура: неизвестни факти“, в който анализира отново откритите документи за Йосиф – архимандрит на Спасо-Ярославско Рождественския манастир (XVII в.). Страстен колекционер

на стари книги, Йосиф е направил всичко по силите си, за да попълни манастирската библиотека с редки книги и ръкописи. Освен това обаче той се е изявявал и като интересен, но все още неизвестен автор (дарствени надписи, поучения към монасите, азбучни стихове). Самите текстове дават и нови факти от живота и дейността на архимандрита.

Следващото, четвърто, заседание обхвана два тематични раздела: „Светците като национални символи“, представен само с 2 доклада, и „Жанрове“ (4 доклада). **Д и м о Ч е ш м е д ж и е в** (България) в доклада си „Култът към Цар Петър I (927–965): манастирски или държавен?“ проследи развитието на култа (възникване, време и място на утвърждаване, причини) към единствения действително канонизиран български владетел. Авторът направи опит да отговори на главния въпрос – дали това е чисто монашески култ, основаващ се на факта, че преди смъртта си цар Петър е приел монашеска схима, или става въпрос за „държавен“ култ, основаващ се на друг известен факт, че цар Петър е първият български владетел с призната от Византия царска титла.

М а р т и н Д и м н и к (Канада) изнесе доклад на тема „Святоша – първият княз-монах на Киевска Русия“, в който бе изложен животът на киевския княз Светослав Давидович (XII в.), принадлежащ на Черниговската династия и известен с името Святоша и с душевния си стремеж към монашество. Отделяйки се в Киево-Печорската лавра, той се отрича от всичко земно и, разбира се, от кариерата на владетел, но остава в историята като първия киевски княз, канонизиран за светец.

В представения от **М а р г а р е т Д и м и т р о в а** (България) доклад „Предкръщелни ритуали в южнославянските требници: бележки от микрофилмите на Хилендарската научна библиотека“ бяха анализирани съставът и езиковите особености на молитвите за баба, родилка и наричане на християнско име на дете в група требници от сбирката на Хилендарския манастир, 3 сръбски (от XV в.), 3 български (от XVII в.) и един влахо-български (от XVI в.). Въз основа на съпоставката с

други ръкописи, в които се съдържат молитви от същата тематична група, авторката стигна до извода, че могат да се обособят няколко типа требници. Между тях българските ръкописи са най-честри, съдържащи всички типове, представени в славянската традиция.

Г а л и н а К а з и м о в а (Русия) анализира „Молебен канон за Божествения и почитания утешител“ от Максим Грек. Първоначално тя изложи мотивите за традиционното схващане, че канонът принадлежи на перото на Максим Грек и че той е записан около 1531 г. Съдържанието на канона отразява специфичните обстоятелства, при които е писал авторът (смята се, че той е писал това произведение в тъмница). Г. Казимова обърна внимание на разчупената форма и на стремежа на Максим Грек да преодолее баналността на жанра. Авторските механизми за постигането на тези цели бяха обект на анализа.

С в е т л а н а Р а г р и н а (Естония) предложи на аудиторията своя доклад на тема „Принос в историята на Тържественика: версии за създаването в пет руски манастира“. Целта на изследването ѝ се състоеше в това, да сравни няколко версии на Тържественика. Първоначално обаче беше изяснено, че активното разпространение на Тържественика в Русия е свързано с времето след второто южнославянско влияние (XIV–XVI в.). В течение на този период се появяват и други типове Тържественици, а през XVI–XVII в. започва новата история на Тържественика, свързана с количеството творби, дадени при всеки календарен празник. Сравнението беше основано на ръкописи от следните манастири: Кирило-Белозерски, Соловецки, Анзерски скит към Соловецкия манастир и др. Обърнато беше внимание на отличителните белези на старообрядческите тържественици от гръцките и южнославянските сборници от подобен тип.

А л е к с е й С е р г е е в (Русия) анализира „Сръбският превод на сборника Маргарит. Авторът изказа мнение, че в славянските традиции от периода XIV–XVIII в. като минимум са съществували

6–7 различни по състав и произход сборници, носещи названието Маргарит. Най-известен и популярен (повече от 40 преписа) е този, преведен в България през XIV в. Именно този превод е бил включен във Великите чети-минеи на митрополит Макарий и е послужил за основа на Острожкото издание от 1596 г. Представен бе един от ранните сборници Маргарит, неупоменат досега в научната литература, съхранен в 5 сръбски преписа от края на XIV–XVI в. Съставът на сръбския Маргарит частично съвпада с българския, но несъмнено представлява друг превод и показва, че те възхождат към различни версии на гръцкия текст. Сръбският превод на Маргарит би могъл да бъде датиран в XIV в. и почти едновременно с него са се появили 2 други превода на сборника, които са свидетелство за активната преводаческа дейност, извършвана в тази епоха сред южните славяни.

Петото заседание тематично обхващаше 2 раздела: „Агиография“ (4 доклада) и „Музика и химнография“ (4 доклада). **О л г а Ч е р е п а н о в а** (Русия) представи доклад на тема: „Жанрът на видението в северноруската агиография от XV–XVII в.“ Полагайки проблема на теоретична основа, авторката заяви, че приема „видението“ като традиционна повествователна форма от отделен жанр (субжанр) и функционираща като интертекст в корпуса на агиографските текстове и разказите за чудеса. Тя се спря на лингвистичните характеристики (речник и фразеология), като изясни, че те са свързани с описанието на изключителни състояния – използват се глаголи, означаващи трансцендентното, със словесни средства се образават паралелните светове; съществуват и метатекстови маркери, сигнализиращи за пренасяне на повествованието от една действителност в друга и т. н. Видението като жанр е емоционално усвоен от жителите на Северна Русия и е в синхрон с тяхната психологическа, емоционална и интелектуална нагласа към света.

М а р и н а Ф е д о т о в а (Русия) разработи съпоставителната тема, свързана с агиографските извори за основателите на Саво-Вишерския и Верендско-

Николския манастир в Новгородските земи: „Сава Вишерски и Ефрем Перекомски: църковно предание и исторически източници“. Изследването представи Житието на Сава Вишерски от XV в., запазено в няколко редакции, най-значителните от които са кратката и пространната, съставени от Пахомий Серб, и Житието на Ефрем Перекомски (или Перекопски). На базата на сравнение на книжовните паметници и съпоставка с известните исторически факти авторката достигна до извода, че е налице едно неправилно разчетено място от Житието на св. Сава – в него се говори за ученик на светителя на име Ефрем и създателят на Житието на Ефрем Перекомски погрешно е предположил, че това е именно новгородският светец-чудотворец, за когото той пише.

Л и д и я Г а в р у ш и н а (Русия) – „Къде се съхранява богословското тълкуване на св. Сава в сръбската агиография от XIII–XIV в.“ – проследи умението на йеромонах Дометиян да разработва символите, изразяващи единството между Бога и човека в Житието за св. Сава (1243 или 1254 г.), а след това се сприя и на агиографските похвати на Теодосие Хилендарец, написал другото житие за същия светец (XIII–XIV в.). Двата образа на св. Сава, изградени по различни принципи, допълнително представата на съвременния читател за светителски персонаж.

О л я Г р и г о р о в а (България) „Св. Георги Нови Софийски (Кратовски) в славянската агиография“ – говори за пътя на софийския светец според текста на житието му, написано от поп Пейо през XVI в. Обърнато бе внимание на причините за бързата канонизация и мястото Средец (София) се разгледа като културен топос. Наред с това се анализира и разпространението на култа в българските и сръбските земи и се отчехоха разликите между творбата на поп Пейо и нейната руска редакция.

В доклада си „Музика за св. Петка от Търново“ С в е т л а н а К у ю м д ж и е в а (България) изтъкна, че проблемът за музиката, посветена на популярната светица Петка, не е дискутиран. Няколко нотирани славянски откъса са открити в ръ-

кописи от XIII до XVIII в., като най-ранен от тях е прочутият Драганов миней. В последните 2 стихирни на Службата за св. Петка са поставени знаци на тита-нотация. Първите напълно нотирани части от службата са открити в Евстатиевата певческа книга от манастира в Путна, Румъния. Тя е нотирана с късновизантийски знаци. Нотирани части със същите знаци са открити и в ръкопис от Атон от края на XVII и XVIII в.: във Великата лавра и в манастира Хилендар. Изводите бяха следните: нотираната музика за св. Петка се открива в ръкописи, водещи началото си от местата, в които култът на светицата е най-силен: Търново в България, Путна в Молдова, Печ в Сърбия и Хилендар на Атон.

М а р и я Й о в ч е в а (България) запозна аудиторията със „Значението на химнографските кодекси със следи от Устава на св. Сава Сръбски за реконструкцията на старобългарското манастирско богослужение“. Обект на анализ бяха група южнославянски октоиси от XIII–XIV в., на базата на които се обобщават основните структурни и съставни характеристики на поместените в тях служби. Тя съсредоточи вниманието си върху важен компонент на неделното богослужение – агрипнията, която се смята за основен отличителен белег на празничните служби по Устава на св. Сава Сръбски. Изложените в доклада факти и направените изводи очертаха нови аспекти за изследванията върху значението на Устава на св. Сава Сръбски в южнославянската богослужбена книжнина: неговото въвеждане способства за това да достигнат до нас произведения на старобългарските песнотворци, непознати от други източници и актуализира старинни компоненти на службата, изгубени в други типове химнографски кодекси. Затова свързаните с този Устав сборници са ключ към изучаването на началния етап на славянското манастирско богослужение.

С е р г и й М а ч н е в (Русия) в доклада си, озаглавен „Знаменей разпев“. Свидетелства за православието“, представи критично идеологизираната и политизирана гледна точка, че „Знаменния разпев“ несъмнено изявява разколническия дух и е

представян като една традиция, свързана предимно със старообрядчеството. Според автора обаче, ако това тълкуване се изчисти от погрешни наслоявания, ще стане ясно, че още 700 г. преди разкола разпевът е бил характерен за руската църковна традиция, а в същото време е и здраво свързан с византийската традиция на многогласното пеене.

С в е т л а н а З в е р е в а (Русия) в доклад на тема „Руските манастирски хорове от късното Средновековие (според документалните архиви от XVI и първата половина на XVII в.)“ изясни, че това е периодът, който е документиран най-пълно и точно, което дава основание да се твърди, че по това време вече е имало професионални певци-монаси, засвидетелствано е обогатяване на църковно-певческия репертоар; възникнали са различни видове нотация, съществува миграция на певци монаси, а също и миграция на певчески книги. Авторката стигна до извода, че всичко това води до обособяване на единна общоруска песенна традиция. На базата на манастирските документи тя представи и следната информация: за числеността на манастирските хорове, които са позволили обособяването на най-силните певчески центрове, за дейността на монасите-певци чрез реконструкция на техните биографии, за изчисляването на техния брой – през късното Средновековие са известни 568 имена.

На изкуствоведската проблематика (условно обозначена като „Иконография“) бе посветено шестото заседание, в което бяха представени общо 5 доклада. П р е д р а г Д р а г и ч К и й у к (Сърбия), базирайки се на православната постановка за троицността, представи пред аудиторията поетично-философските си размисли на тема „Триликият Христос и традиционната символика на числата“.

В доклада на Е л и з а Г о р д и е н к о (Русия) „Манастирът Кутин и Новгород от иконата с видението на клисаря Тарасий“ стана въпрос за сюжетното иконно изображение – клисаря Тарасий на покрива на църквата и Варлаам, молещ се около своя гроб, което отразява действителни исторически личности и събития от

Новгород в самото начало на XVI в. На иконата на загиващия Новгород контрастира манастирът Кутин, покровителстващ Москва. Този контраст съдържа идеята за двата антагонистични принципа.

П р и с ц и л а Х ъ н т (САЩ) – „Ключ към монашеската култура на Новгород: трансформацията на темата „Страшният съд“ в новгородска икона от XV в.“ – представи анализ на иконата „Страшният съд“, произхождаща от Новгород и принадлежаща на Третьковската галерия в Москва, датирана от средата на XV или от началото на XVI в. П. Хънт изложи доказателства, утвърждаващи първото предположение. Тя се стремеше също и към символно разчитане на изображението, и към изясняване на образите и сюжетите посредством набор от библейски текстове и текстове на Отците на църквата. На базата на тази корелация авторката направи предположение, че иконописецът е бил творец, познаващ византийската култура и вероятно поддържащ преки контакти с Атон и Константинопол.

Р а л и ц а Л о з а н о в а (България) прочете доклад „Иконографските характеристики на стенописите в църквата „Св. Димитър“ в с. Бобошица, Албания“, като за пръв път представи тези стенописи и ги интерпретира. Авторката обърна внимание на факта, че живописата принадлежи на два периода – XIV и XVII в. Сцените върху фасадата и западната стена на наоса принадлежат на първия живописен слой, а тези в апсидата, южната и северната стена на наоса – на втория. В доклада бяха разгледани следните проблеми: живописата от XIV в. и нейните стилови паралели в региона; ктиторската композиция върху фасадата – личността на ктитора и уникалността на иконографията; директните тематични паралели с Константинополската църква „Христос Хора (Кахрие джами); стилови и иконографски паралели на сцените от втория живописен слой.

Б е а т р и ч е Т о л д и я н (САЩ) предложи доклад на тема „Вдъхновение от Кавказ. Изследване на външната стенна украса на основаните от Григорий Бакуриани манастири около Пловдив“. В центъра на изследването е поставена строи-

телната дейност на Григорий Бакуриани в манастира Бачково и в църквата „Св. Георги“ в Асеновград от периода 1083–1086 г. Авторката изясни, че използваната при храмовите градежи „декоративна програма“ е заимствана от Кавказ, като посочи конкретни примери от Грузия и Армения, датирани в паметници от IX, X и XI в. Анализът предложи съпоставка между външната украса на посочените български паметници, свързани с името на Бакуриани, и образци от средновековни постройки в Кавказ, и имаше за цел да докаже, че художественият модел е привнесен в България и демонстрира етнокултурната принадлежност на самия Григорий Бакуриани.

В седмото заседание докладите бяха разделени тематично: „Философия и мистицизъм“ (3 доклада) и „Календари“ (4 доклада). Докладът „От Синай до Тавор: планината на мистичното възкачване“ на Андреев Андриополус (Канада) разгледа изкачването на планината като символ на духовното изкачване. Топосът „планина“ е използван от ранновизантийските автори, като за модел те избират Синай (изкачването на Мойсей). Авторът обръна внимание на това, че като модел Синай предшества Тавор (планината на Преображението) и че едва през XIV в. започва тълкуването на Синай като протобраз на Тавор. Цел на изследването бе да диференцира значението на двата модела и да проследи прехода от единия към другия, като използва преди всичко византийските текстове, но също така прави паралели и с иконографията.

Дейвид Пристъл (САЩ) – „Идеята за анахоретството в киевското пещерно монашество“ – тръгна от етимологията на гръцката дума, като прие становището на А. Папатанасиос, че „anachoresis“ и „hermitism“ са идентични по значение. Смесовото тълкуване на анахоретството (отшелничеството) в тази перспектива представя ориентацията на създаването към своя Създател. Авторът фокусира вниманието си към киево-печорските монаси и към техните духовни принципи, защитени практически чрез начина им на живот.

Виктор Александров (Унгария) спря вниманието си върху „Синтагмата на Матей Властар в монашеските скриптории и в библиотеките на Балканите“. Синтагмата, която е дело на монаха от Солун, изработена през 1335 г., представлява компилация, преведена няколко години по-късно и на славянски. Съществуващият на Балканите ръкописен юридически кодекс, свързан с името на Матей Властар, по численост превъзхожда който и да е друг вариант на кодекси с разширени правила. Трябва да се отбележи, че Синтагмата е била преписвана преди всичко в епископски и столични центрове и в големите манастири. В. Александров проследи разпространението на славянската Синтагма на Матей Властар в манастирите на Света гора, Сърбия, България и Румъния в периода от XIV до XVII–XVIII в.

Радослава Станкова (България) изнесе доклад „Паметите на локалните южнославянски светци в манастирските сборници от XIII в.“, чиято цел бе да проследи спецификата на агиографската продукция в България и Сърбия, свързана с местните култове от посочения период. Авторката обобща, че ако в Сърбия владетелските култове се локализира в манастирите Студеница, Жича и Милешево, а също и в манастира Хиландар на Атон, то тенденцията в България е друга – тя се оформя около пренасянето на мощи на различни светци в столицата Търново.

Матилде Каса (Испания) фокусира вниманието си върху Codex Slavicus Granatensis, ръкопис от Гранадската университетска библиотека, и по-специално върху пасхалните таблици в него. Славянският ръкопис датира от началото на XVII в., а от средата на XVIII в. принадлежи на Библиотеката към Университета в Гранада. Ръкописът представлява конволют, сформирани от два други текста: менологий и кратък евхологий. Текстът на менологията предлага богат набор от астрологически и хронологически знания (тук могат да бъдат открити данни за лунните и слънчевите цикли, за равноденствията и слънцестоянията, хороскоп и пасхални изчисления, а също така и серия от

таблици, поместени в края на текста, таблица „Големите цикли на световното съзидание“ с 532 квадрата. Декорирането на тези таблици и тяхното позициониране в традициите на средновековна Русия представляват значителен изходен материал за изследване на средновековните славянски православни традиции като цяло.

А н - Л о р а н с К о д а н (Великобритания) представи доклада си на тема „Превод и употреба на византийските трактати в календарите на Киевска Русия в периода XI–XIII в.“ Изложената постановка се базираше на твърдението, че разпределението на литургичното време на християнската година Русия унаследява от Византия и че съществуват и някои текстове, които обясняват теоретическата обработка на календара. Става въпрос за три кратки византийски творби, отнасящи се до различните календарни системи. Две от тях – „За македонските месеци“ от Йоан Дамаскин и от „Хрониката на Евсевий“, откриваме в прочутия Изборник от 1073 г. Авторката не коментира появата на Изборника в Киевска Русия и връзката му с епохата на Симеоновия Златен век, но акцентува върху проблема за създаването на славянска терминология, липсваща до този момент.

Д а н и е л К о л и н с (САЩ) – „Скрити мотиви в славянските ръкописи: тенденциозността в хилендарските преписи на Йосиф Флавий“ – отдели внимание на въпроса за компилацията и разнопосочните тенденции, които се преплитат в Хилендарските преписи на произведението на Йосиф Флавий „Юдейската война“. За сравнение той взе най-стария южнославянски препис (сръбски) от 1585 г. и други ръкописни варианти, включително и източнославянски (руски).

В последното заседание, тематично определено като „Филологически подходи“, бяха представени лингвистични доклади, а участниците бяха предимно възпитаници на българската лингвистична школа. Изключение от това обобщение беше докладът на Я с м и н а Г р ъ к о в и ч - М а й о р (Сърбия) „Език и стил на старосръбската писменост“. Обект на изследването бе функционалната разслоеност на

езика и ярката дихотомия сакрално–профанно (според жанра и съдържанието на текста). Така че може да се обобща: текстовете с профанно съдържание използват народния език, а текстовете със сакрално и духовно съдържание – книжовния сръбскословенски език. Също така в зависимост от степента на сакралност на текста се разграничават два стила: низш и висш. И в двата случая се търсят отликите в стила на сръбскословенския, преди всичко на ниво синтаксис и лексика, като се отчитат културният кръг и съответната епоха, развоят или статичността на жанра.

Т а н я И в а н о в а (САЩ) предложи своите „Филологически и културни наблюдения върху славянския превод на монах Тикара (Хилендар 494 и Плевля 63)“. Става въпрос за анализ на текст от византийско-славянската традиция, постническо последование, близко до скитските правила, което съдържа химни и молитви за килийно изпълнение. Като особеност на текста авторката посочи както молитвите и песнопенията на самия Тикара, така и структурата на службата. В настоящата работа паралелно с гръцкия текст бяха разгледани два различни преписа на славянския превод. Представените лексикални и морфо-синтактични различия от двата преписа всъщност не показват различие в превода, а демонстрират преди всичко специфики в техниката на превода.

А д е л и н а А н г у ш е в а (Великобритания) в оригинална форма поднесе своите разсъждения за съдържанието на приписките, които се откриват по полетата на средновековните ръкописи („Любовта към учението и мъките на писането в славянската традиция: изследване на средновековните маргинални бележки“). Тя се опита да формулира причините, тласкащи книжовниците да оставят лична информация върху страниците на книгите, които преписват. Любопитно е и наблюдението, че 90% от приписките са намерени в книги за богослужебна църковна употреба.

И в а Т р и ф о н о в а (България) представи проучванията си върху текстовата традиция на Тълковния Апокалипсис („За превода на Тълковния Апокалипсис в юж-

нославянските литератури“). В основата на проучването беше положена част от Тълковния Апокалипсис, сръбски ръкопис от XVI в. (НБКМ № 101), като отделно е изследван библейският текст на Апокалипсиса и отделно тълкованията към него. Направена беше съпоставка с още 13 преписа от XIV–XVIII в., която дава възможност да се установи, че библейският текст вероятно е резултат от проведената на Атон редакция на библейските книги, докато тълкованията, които съдържат редица самобитни черти – лингвистични и лексикални, са съставени отделно и привнесени по-късно в основния текст.

В своя доклад „Из историята на преводните патерици в България: духовни полета“ Петко Петков (България) анализира двете славянски версии на Синайския патерик. Спирайки се върху препис Q.I.899 от РНБ – Санкт Петербург, съдържащ 25 слова от патерика на Йоан Мосх, той изясни, че между тях и останалите ръкописи съществуват текстологични различия и че петербургският ръкопис отразява друг превод на гръцкия текст, представящ и друга гръцка версия.

Заклучителен за заседанието, а и за цялата конференция бе докладът на Лора Тасева (България) „Сръбските преводи на синаксарите към Триода и Стишния пролог“. След като отбеляза някои данни за историята на възникването на синаксарите към Триода и на Стишния пролог (два сходни по богослужебната си функция корпуси от текстове) във Византия, а по-късно и на пренасянето им в България, авторката си постави за цел да представи

на лексикално и граматично равнище съпоставимите преводачески похвати, използвани в атонските и сръбските преводи от XIV в. Изследването беше основано на няколко конкретни ръкописа. Резултатите показват наличието на тенденции, които противопоставят атонските на сръбските преводи на двата текстови корпуса и по този начин очертават някои характерни особености на сравнително слабо проучените сръбски неатонски преводачески центрове.

Заклучителната среща имаше за цел да сумира впечатленията и резултатите от форума. От една страна, бе дадена думата на представители на различните страни участници (България, Русия, Сърбия и САЩ), а от друга – на организаторите Матей Матейч и Предраг Матейч. Беше подчертана необходимостта от такъв вид форуми и плодотворността на диалога, осъществяван както между професионалисти от различни школи, така и между колеги, принадлежащи на различни поколения. Беше оценена високо възможността за осъществяване и поддържане на контакти на професионално равнище.

Не може да не бъде спомената и културната програма, която през цялото време съпътстваше и допълваше професионалния форум: пътуването до манастирите Джурджеви ступови („Св. Георги“), Студеница, Градац, Сопочани, до църквата, посветена на апостолите Петър и Павел. За тази конференция вж. още: <http://www.slavist.ee/publa3.html> (публикация на Светлана Рагина от Естонския славистичен институт в Талин).

Редакцията на сп. Palaeobulgarica се извинява на Светлина Денова и прави следното уточнение: в бр. 2/2002 г. на с. 116, първа колона, началото на абзаца „Младата изследователка Светлана Деянова (България)...“ да се чете – „Младата изследователка Светлина Денова (България).“ Грешката е по вина на авторката Венета Савова.